

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 343.973:343.53

Черней Володимир Васильович –
доктор юридичних наук, професор,
ректор Національної академії
внутрішніх справ

ЧИННИКИ, ЩО СПРИЯЮТЬ УЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Визначено природу чинників, що сприяють учиненню злочинів на ринку небанківських фінансових послуг в Україні. Оцінено характер їх впливу на позитивну динаміку різних категорій кримінальних правопорушень. Надано прогноз розвитку криміногенної ситуації в зазначеному сегменті економіки.

Ключові слова: злочинна діяльність; небанківські фінансові установи; небанківський ринок фінансових послуг; причини та умови злочинів.

Определена природа факторов, способствующих совершению преступлений на рынке небанковских финансовых услуг в Украине. Оценен характер их влияния на положительную динамику различных категорий уголовных правонарушений. Представлен прогноз развития криминальной ситуации в указанном сегменте экономики.

Ключевые слова: преступная деятельность; небанковские финансовые учреждения; небанковский рынок финансовых услуг; причины и условия преступлений.

Сучасний депресивний стан економіки України та цілої низки інших країн світу створили надзвичайно сприятливе середовище для активізації злочинної діяльності. Нині злочинність формує не лише «паралельну» економіку, а й

відповідні владно-кримінальні структури, які все більше загрожують існуванню незалежної держави. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2010 р. рівень тіншової економіки становив 38 %, у 2011 р. – 34 %, а у 2012 р. – 40 % [1]. Водночас ці показники є досить умовними.

При всьому різноманітті способів протиправної поведінки на ринку небанківських фінансових послуг (РНФП) саме злочинна діяльність здатна завдати руйнівного удару по основах державотворення, звести нанівець результати всіх зусиль, спрямованих суспільством та інституціями влади на вихід із системної кризи, у якій перебуває економіка України. Небезпечно також і те, що проникнення злочинності на РНФП руйнує сподівання й очікування населення стосовно побудови сильної та соціально-орієнтованої держави.

На думку багатьох учених, до найбільш небезпечних економічно-кримінальних діянь, які набули значного розповсюдження в Україні, належать злочини на РНФП. Через небанківські фінансові установи «фільтруються» значні кошти, що отримані протиправним шляхом, через них же відкриваються можливості розкрадання бюджетних коштів за допомогою різних махінацій, наприклад: розкрадання бюджетних коштів через проблемні банківські установи; махінації із скуповуванням іноземної валюти на міжбанку; неповернення кредитів; незаконне переведення безготівкових коштів у готівку; незаконне відшкодування ПДВ; виведення валютних активів за кордон тощо. Виручка, зазвичай, витрачається на фінансування злочинності, зокрема, і на РНФП.

Причини, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, пов'язані з психологічними й соціальними особливостями осіб, які здійснюють таку діяльність. Ринкові відносини за своєю природою стимулюють формування певних рис у людей, які займаються підприємницькою діяльністю. Тому поняття «ринок» і «злочинність» пов'язані між собою як «причина» і «наслідок» [2, с. 12].

Метою статті є розкриття суб'єктивних та об'єктивних умов, що сприяють існуванню злочинності на вітчизняному небанківському ринку фінансових послуг.

Результати дослідження. Системний аналіз наукової літератури з цієї проблематики дає можливість виокремити причини, що сприяють активному поширенню злочинності на РНФП, а саме:

прогресуючі матеріальні потреби і прагнення бути заможною особою, яка має гроші не лише для задоволення повсякденних потреб, а й для створення певного «іміджу», – належність до вищих кіл суспільства. Такими атрибутами належності до вищих кіл суспільства є володіння престижним житлом, дорогим автомобілем, раритетними речами тощо. Проте головне полягає у прагненні володіти якомога більшими фінансовими можливостями, які, у свою чергу, відкривають політичні перспективи. Саме це заохочує конкурентну боротьбу на РНФП, яка нерідко набуває відверто злочинної форми;

переконаність у тому, що гроші – найвища цінність у житті й постійна потреба «робити гроші» стає головною, а іноді і єдиною метою. Ця риса пов'язана з попередньою і також формується в особі в процесі підприємницької діяльності, спілкуванні з відповідним (елітарним) колом осіб. У зв'язку з цим, можна констатувати про формування підприємницької психології і світогляду, що характерні для осіб, які займаються бізнесом. Таким чином, формується своєрідний підприємницький менталітет, що має істотний вплив на суспільство загалом, яке розвивається на основі ринкової економіки;

правовий і моральний нігілізм, тобто зневага до законів і норм моралі, а також прагнення досягти поставленої мети будь-якими, зокрема й незаконними, а інколи й відверто злочинними методами. Неприродно перебільшене прагнення до прибутку, постійне його збільшення в умовах відсутності належного правового регулювання підприємницької діяльності та контролю породжує відчуття безкарності за протиправну діяльність, що приносить надприбутки. Поступово формується своєрідна «кланова» мораль, у якій нівелюються чи взагалі втрачаються загальнолюдські цінності. Єдиними ідеалами стають накопичення багатства і володіння владою, на шляху до яких зневажаються будь-які закони;

нехтування як інтересами суспільства загалом, так й окремих осіб, зневажання громадян, які мають нижчі ніж у них

фінансові можливості. Ця риса є закономірним наслідком формування особистості злочинця-підприємця під впливом самого характеру підприємництва, а також умов життєдіяльності, які склалися в суспільстві. Можна з упевненістю стверджувати, що названа негативна риса ґрунтується і на певних генетично успадкованих психологічних задатках;

схильність до ризику в підприємницькій діяльності й у житті взагалі, яке переростає в авантюризм (невраховання при ухваленні рішень явно існуючих небезпечних обставин). Як свідчить уся історія підприємництва, це такий за своєю природою вид суспільної діяльності, який притягає осіб саме з такими характеристиками. У багатьох випадках у працівників правоохоронних органів під час розслідування зловживань, які здійснюються на РНФП, виникає питання стосовно обвинуваченого: «На що він сподівався, здійснюючи явно злочинні дії?». Відповідь на нього зазвичай можна знайти у припущенні злочинця-підприємця, що злочин не буде викрито, або якщо навіть і буде викрито, то йому вдасться уникнути відповідальності, використовуючи корумповані зв'язки;

динамічна поведінка залежно від життєвих обставин (можливість їх зміни на прямо протилежні). Ця риса характеризує не лише темперамент особи-підприємця, але і його переконання. Рішуча відмова від раніше вибраної лінії поведінки на шляху досягнення поставленої мети, якщо вона перестала відповідати конкретним умовам, узагалі властива підприємцям. Водночас для підприємців з кримінальною спрямованістю така властивість деформується і набуває негативного відтінку – легкість переходу від загальноприйнятих форм і методів ведення бізнесу до незаконних і засуджуваних з погляду моралі. Публічні завіряння і заклики дотримання законів та норм моралі при їх фактичній зневазі, вивертливість, цинізм і брехливість є рисами, які розкриваються в повсякденній діяльності таких підприємців і визначають лінію їх поведінки під час розслідування вчинених ними злочинів.

Перераховані риси окремої категорії осіб акцентовано в негативному аспекті. Але слід зауважити, що вони є наслідком трансформації загалом позитивних підприємницьких рис під впливом несприятливого навколишнього середовища.

Тому формування рис особи-підприємця, схильного до вчинення злочинів на РНФП, відбувається під впливом, по-перше, біологічного чинника (успадкування темпераменту й інших психофізіологічних особливостей); по-друге, чинника соціального (самого характеру підприємницької діяльності, існуючих конкретних соціально-економічних умов).

Саме негативні риси особи-підприємця лежать в основі мотивації злочинної поведінки. Мотив – це сформовані під впливом соціального середовища й життєвого досвіду особи спонукання до певних дій, яке і є безпосередньою причиною злочинності на РНФП. Процес мотивації злочинності є складним психологічним процесом, у якому науковці виділяють низку елементів: потреби й бажання особи, її плани та проблемні ситуації, ціннісна орієнтованість тощо [3, с. 37].

Усунення причин існування злочинності на РНФП полягає у здійсненні впливу на винну особу з метою нейтралізації їх негативних рис та її ціннісної переорієнтації.

Варто підкреслити, що сприятливі умови існування злочинності на РНФП поділяються на суб'єктивні та об'єктивні. Розглянемо суб'єктивні умови.

1. Упевненість певної частини населення в тому, що в умовах ринкових відносин можна швидко збагатиться і, головне, не докладаючи значних зусиль. Саме цю умову використовують шахраї-підприємці, зокрема, на РНФП.

Уява значного кола громадян про можливість швидкого збагачення сформувалася під впливом критики адміністративно-командної економіки й безупинного розхвалювання ринкової економіки, поєднаної з приведенням прикладів заможного життя розвинених країн-членів Європейського Союзу та США. Унаслідок цього у значній частині населення України з'явилося переконання того, що з введенням «капіталізму» рівень життя відразу почне зростати в результаті вдалого розміщення накопичених коштів у підприємницьких структурах – небанківських фінансових установах. Багато людей повірили популістським гаслам про те, що в умовах ринкової економіки досить віддати свої гроші спритним підприємцям і можна отримувати стабільний чималий прибуток.

2. Довірливість громадян до реклами, передусім тоді, коли вона проводиться з широким використанням різноманітних засобів на значній території.

Уява громадян про можливість швидкого збагачення формувалася і під істотним впливом недобросовісної реклами на початку 90-х рр. XX ст. комерційними структурами, як «МММ», «Український будинок селенгу», «Дока-піца» та ін. Складовою менталітету населення колишнього СРСР є безмежна довірливість до засобів масової інформації. Така віра ґрунтується на глибокому психологічному усвідомленні, що засоби масової інформації контролюються державою і все, що вони повідомляють, населення сприймає як офіційну позицію. Саме шахрайська реклама з використанням засобів масової інформації дала змогу ввести в оману мільйони громадян нашої держави. Помітним є те, що ця реклама проводилася за повної відсутності будь-якого роз'яснення чи застережень з боку державних структур, зокрема правоохоронних органів. Це сприяло формуванню уяви в багатьох потерпілих вкладників, що держава діяла у змові з шахраями-підприємцями, і викликало бурхливі протести з боку обдуреного населення.

3. Схильність деяких підприємців у гонитві за високими прибутками до досить ризикованих господарських операцій. Ця риса виявляється при укладенні сумнівних угод щодо купівлі-продажу партій товару на умовах стовідсоткової попередньої оплати, наданні кредиту без належної перевірки можливостей партнера тощо. Прагнення отримання високих прибутків, випередження конкурентів при укладенні вигідних договорів активно експлуатують шахраї-підприємці, вдаючись, головним чином, до фальсифікації різноманітних документів для введення в оману необережних бізнесменів.

4. Недостатньо ретельна перевірка кандидатур під час прийняття на роботу, пов'язану з матеріальними цінностями, грошима, виконанням особливо важливих функцій. У комерційних структурах не завжди приділяється належна увага підбору кадрів, робота яких стосується операцій з грошовими коштами. Унаслідок цього на посади менеджерів, бухгалтерів, економістів, фахівців у галузі комп'ютерної техніки влаштовуються особи з кримінальною спрямованістю, які

використовують своє службове становище для особистого збагачення за рахунок компанії, у якій вони працюють. Зокрема, зарубіжні кримінологи застерігають бізнесменів від прийому на роботу осіб, які мають скрутне фінансове становище, згубні пристрасті, потребують значних витрат [4, с. 142]. У будь-якому разі кандидатури майбутніх працівників заздалегідь необхідно вивчати саме в цьому аспекті, якщо підприємець бажає запобігти вчиненню зловживання.

5. Недоліки в організації служби економічної безпеки небанківських фінансових установ. Зазвичай дозволити собі службу економічної безпеки може лише достатньо могутня структура. Головне завдання цієї служби полягає у протидії економічній розвідці та промислового шпигунству конкурентів і здійсненню контролю за власними працівниками, що іноді недооцінюють керівники комерційних структур. Як свідчить міжнародний досвід підприємництва, витрачені кошти на належну організацію такої служби компенсуються запобіганням втрат від економічного шпигунства і втрат від розкрадань з боку своїх працівників [5, с. 52].

6. Недоліки в діяльності контролюючих і правоохоронних органів, які своєчасно не виявляють чи не реагують на правопорушення, що вчиняють на РНФП. Як суб'єктивний чинник ці недоліки пов'язані, насамперед, з некомпетентністю працівників цих структур або ж їх недбалим ставленням до своїх службових обов'язків. Узагалі це проблема підбору кадрів і контролю за їх діяльністю, але вона має і вищий рівень – створення ефективно працюючого контрольного і правоохоронного механізму держави.

Аксіоматичним є положення про те, що реалізацію будь-якого нормативного акта важко забезпечити на практиці без використання спеціального механізму контролю за його виконанням. Нині в Україні така система контролю за господарською діяльністю перебуває ще на стадії формування. Звісно, певні перспективні кроки здійснюються, але належні правові засади взаємодії правоохоронних органів поки що відсутні.

У цьому аспекті повчальним є вивчення та використання закордонного досвіду (Великої Британії, США та ін.) формування і функціонування контрольного механізму за

правопорушеннями в господарській діяльності. Ініціатива в дотриманні законності й правопорядку, виявленні злочинів у сфері економіки в країнах з розвинутою ринковою економічною системою належить небанківським фінансовим установам і державним контролюючим структурам, а не правоохоронним органам. Під час виявлення ознак злочинів саме вказані структури запрошують правоохоронні органи до загального розслідування виявлених протиправних фактів [6, с. 39].

7. Корумпованість державного апарату управління – одна з найбільш криміногенних умов, що сприяє існуванню злочинності на РНФП, яка є надзвичайно складною проблемою в Україні. Під корупцією розуміється соціально-економічне явище, яке полягає в тому, що особа, уповноважена на виконання функцій держави, використовує надані їй повноваження для протиправного отримання матеріальних благ, послуг, пільг чи інших переваг на шкоду інтересам держави чи громадян. За даними Служби безпеки України, понад половина організованих злочинних груп та майже 90 % комерційних структур мають корумповані зв'язки в різних органах влади й управління [7, с. 34].

Посадовці та службовці органів державного управління з особистої матеріальної й іншої зацікавленості свідомо порушують встановлений порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, видачі патентів, ліцензій тощо.

Об'єктивні умови, що сприяють існуванню злочинності на РНФП в Україні, безпосередньо не залежать від свідомості та волі громадян, а саме:

повільність та суперечність соціально-економічних реформ на шляху переходу до ринкової економіки, відсутність чіткої концепції таких реформ;

загальноекономічна та фінансова криза, що поглиблюється (зростання рівня безробіття, зниження платоспроможності громадян, занепад виробництва, неплатоспроможність підприємств);

масове зубожіння населення (більшість його перебуває на межі чи за межею бідності);

прогалини законодавства, що врегульовує фінансово-господарські відносини (безперервні зміни в законодавстві, непомірний податковий тиск на підприємців);

відсутність чіткої системи державного контролю за діяльністю комерційних структур;

значна частка тіньової економіки, що за своїм обсягом співвідноситься з матеріальними та фінансовими ресурсами легальної економіки (є живильним середовищем для економічної злочинності).

Наведені суб'єктивні й об'єктивні чинники переплітаються між собою і впливають один на одного, створюючи сприятливі умови для існування злочинності на РНФП. Завдяки цьому злочинність активно проникає у сферу діяльності небанківських фінансових установ шляхом заснування суб'єктів господарювання для здійснення розкрадань майна й інших економічних злочинів з подальшою легалізацією злочинно отриманих коштів і поширення впливу на ключові позиції в економіці держави. Сьогодні у фінансовій системі сформувалися стійкі канали, використання яких створює можливість для юридичних і фізичних осіб з порушенням чинного законодавства вилучати гроші з безготівкового обігу та переводити їх у готівку з подальшим виведенням капіталу за межі держави чи його переміщенням у «тінь» з ухиленням від сплати податків.

Усунення умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, є надзвичайно складною проблемою і вимагає проведення цілого комплексу організаційно-правових та соціально-економічних заходів у масштабах усієї країни.

Таким чином, різний зміст причин злочинів й умов, що сприяють їх учиненню, їх різна масштабність зумовлюють і відмінності в засобах їх встановлення та усунення. З урахуванням зазначеного варто виділити й окремі напрями протидії злочинності на РНФП.

Слід зазначити, що злочинець-підприємець має можливість сам активно створювати сприятливі суб'єктивні умови існування злочинності на РНФП. Така діяльність може полягати, наприклад, у знайомстві та встановленні корумпованих зв'язків з посадовими особами і службовцями певних небанківських фінансових установ, державних органів управління, контролюючих і правоохоронних

органів (шляхом надання різноманітних послуг, подарунків тощо). Метою утворення сприятливих умов існування злочинності на РНФП може мати і попередня рекламна компанія для залучення потенційних «потерпілих». Таку ж мету можуть мати дії злочинця, «вплетені» в механізм вчинення злочину, наприклад, виплата обіцяних дивідендів першій хвилі вкладників грошей при розкраданні за схемою «фінансової піраміди». У багатьох випадках сприятливими умовами для злочину була віктимна поведінка керівників підприємницьких структур й окремих громадян, які стали жертвами злочину.

Усунення існуючих нині суб'єктивних умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, здійснюється такими засобами:

притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб небанківських фінансових установ, державних органів управління, контролюючих і правоохоронних органів, у діях яких містяться ознаки співучасті у вчиненні злочинів. Найчастіше під час розслідування кримінальних проваджень цієї категорії як обставини, що сприяли вчиненню злочинів, встановлюються зловживання владою чи посадовим становищем, халатність, отримання хабара, посадова фальсифікація;

складання протоколу про вчинення корупційного діяння чи іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, та направлення його до суду;

направлення подання про притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб чи державних службовців, які вчинили відповідні правопорушення. Такі подання скеровуються керівникам державних адміністрацій та інших органів управління в разі виявлення порушень, у яких відсутні ознаки корупційних діянь;

направлення подання до відповідних інстанцій з рекомендаціями про усунення обставин, що сприяли вчиненню правопорушення;

виступи слідчого з інформацією на зборах акціонерів небанківських фінансових установ про обставини, які сприяли вчиненню правопорушення та були пов'язані з віктимною поведінкою самих потерпілих. Така робота має роз'яснювальний характер і мету щодо застереження від непродуманих рішень та вчинків з боку громадян.

Узагальнення криміногенних чинників, встановлених під час розслідування за однорідними кримінальними провадженнями, здійснюється з метою визначення об'єктивних і суб'єктивних умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФГТ. Як свідчить досвід таких узагальнень, їх предметом найчастіше є:

1) визначення недоліків правового регулювання фінансово-господарських відносин, з використанням яких і вчинюються правопорушення та інші економічні злочини (недоліки законодавства про підприємницьку діяльність, про діяльність небанківських фінансових установ тощо);

2) встановлення вад і недоліків у чинному кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві й неоднозначне тлумачення його окремих положень правоохоронними органами та судами [8, с. 27];

3) визначення прогалин у функціонуванні системи державних контролюючих органів і їх взаємодії з правоохоронними органами під час виявлення та розслідування злочинів економічного спрямування;

4) з'ясування існування в певній частині населення хибних уявлень про можливість отримання значних доходів у тому чи іншому виді підприємницької діяльності, яку здійснюють шахраї [9, с. 432].

Отже, заходи щодо усунення умов, які сприяють існуванню злочинності на РНФП, полягають у такому:

направлення подань з відповідними аналітичними матеріалами та пропозиціями до центральних органів державної влади України (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховного суду України) з метою звернення уваги відповідних органів і посадових осіб, які мають право законодавчої ініціативи, на необхідність внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства, ухвалення нових законів та інших нормативних актів. Підготовку цих подань здійснюють центральні апарати МВС України і Генеральної прокуратури України, ґрунтуючись на аналітичній роботі низових ланок щодо узагальнення кримінальних проваджень певних категорій;

правова пропаганда та правове виховання населення з використанням засобів масової інформації на рівні міста,

району, області та країни загалом. Нині правоохоронні органи у своєму складі мають центри громадських зв'язків, які видають газети та журнали, готують телепередачі. Їх діяльність скерована на правове виховання громадян, попередження злочинності та правопорушень. Заставою ефективного виконання цієї функції є тісна співпраця працівників засобів масової інформації зі слідчими підрозділами та органами суду щодо виявлення криміногенних чинників, їх аналізу та своєчасного оприлюднення.

Таким чином, профілактична діяльність правоохоронних органів з усунення причин й умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, дає максимальний ефект лише тоді, коли вона органічно пов'язується з організаційно-правовими та соціально-економічними заходами протидії злочинності в межах усієї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тіньова економіка в Україні // Дзеркало тижня. – 2015. – № 16–17. – 15 трав. – С. 8.
2. Кузнецова Н. Ф. Рынок и проблемы преступности / Н. Ф. Кузнецова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 1993. – № 6. – С. 11–14.
3. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В. Н. Кудрявцев. – М. : Изд. группа «Форум-инфра-М», 1998. – 92 с.
4. Альбрехт У. Мошенничество. Луч света на темные стороны бизнеса ; пер. с англ. / У. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Уильямс. – СПб. : Питер, 1995. – 396 с.
5. Стрельченко Ю. А. Обеспечение информационной безопасности банков : метод. пособие / Ю. А. Стрельченко. – М. : ИПКИР, 1994. – 119 с.
6. Ларичев В. Д. Преступления в кредитно-денежной сфере и противодействие им / В. Д. Ларичев. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 328 с.
7. Литвак О. М. Злочинність в Україні: стан, тенденції, заходи протидії (1992–1995 роки) : дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.08 / Литвак Олег Михайлович / Ун-т внутр. справ. – Х., 1997. – 226 с.

8. Кузнецова Н. Ф. О криминогенности пробелов уголовного законодательства / Н. Ф. Кузнецова // Вестник Моск. ун-та. Серия 11. Право. – 1996. – № 3. – С. 26–28.

9. Орлов П. І. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.